

ISSN 2080-1807

Pod takim hasłem w dniach 27–28 marca 2014 r. odbyła się w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego [dalej: IINiSB UW] konferencja naukowa, która zgromadziła wybitnych badaczy bibliologów, literaturoznawców i historyków oraz liczne grono bibliotekarzy. Jej celem była wymiana myśli i doświadczeń z zakresu badań nad książką i jej rolą społeczną w trudnym okresie niewoli narodowej, następnie wobec wyzwania nowej rzeczywistości wolnej Polski oraz w okresie nieustających przemian, jakie niósł wiek XX. Honorowy patronat nad konferencją objęło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Konferencję – w pięknej sali Kolumnowej Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu – otworzyła dziekan, prof. dr hab. Elżbieta Barbara Zybert. Wprowadzając w problematykę obrad, zadała wszystkim pytanie: czy badania nad rolą książki w życiu Polaków są potrzebne i kto powinien, kto może je prowadzić: bibliolog, historyk, socjolog, pedagog? Następnie w imieniu organizatorów głos zabrał dyrektor Instytutu, dr hab. Dariusz Kuźmina, prof. UW – życząc gościom owocnych obrad i miłego pobytu w stolicy – oraz dr Agnieszka Chamera-Nowak – z informacjami organizacyjnymi.

Pierwszy dzień obrad objął zagadnienia związane z rolą książki w ży-

Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków w XIX i XX w.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2014.029>

ciu Polaków pod zaborami. Wykład inauguracyjny, który wygłosił prof. dr hab. Krzysztof Migoń, miał charakter ogólny, wprowadzający, a jego tematem był stan i potrzeby badań w zakresie historii kultury książki.

Sekcji „1815–1918” przewodniczył prof. dr hab. Dariusz Jarosz – główny pomysłodawca tematu konferencji. Przedpołudniową część obrad wypełniło 5 referatów. W pierwszym z nich dr hab. Małgorzata Karpińska, prof. UW z Instytutu Historycznego mówiła o roli książki w życiu Wielkiej Emigracji 1832–1848, traktując to zagadnienie jako fakt kulturowy. Dwie następne prelegentki (obie z IINiSB UW) również poruszyły tematykę związaną z książką polską na emigracji: mgr Katarzyna Seroka mówiła o Bibliotece Polskiej w Paryżu, która bardzo szybko stała się miejscem wyjątkowym dla polskich wychodźców i wpisała się na trwałe w rodzimą kulturę. Z kolei Iwona Pugaczewicz mówiła o wychowaniu narodowym – z udziałem książki – uczniów szkoły polskiej na Batignolles. Przedstawiła trudności z wyborem właści-

wych podręczników zapewniających kształcenie narodowe oraz pierwsze próby ich tworzenia na potrzeby młodej emigracji. Dr Marta Kacprzak z Biblioteki UW analizowała rolę wydań literatury staropolskiej w kulturze XIX w. Referentka wyjaśniała, jak uwarunkowania historyczne nadawały szczególny sens prezentowaniu dawnej polskiej tradycji literackiej, stawiając przed nią zadanie kształtowania świadomości narodowej. Głównym źródłem wiedzy były publikowane wypowiedzi pedagogów, publicystów autorów książek dla dzieci, krytyków literackich oraz rodziców, a proces kształtowania się nowych koncepcji dotyczących lektury młodych ludzi ukazany został w kontekście przemian społecznych, kulturowych i obyczajowych zachodzących w XIX w. Ostatnią referentką w tej części sesji była dr hab. Jadwiga Konieczna, prof. Uniwersytetu Łódzkiego [dalej: UŁ] z tamtejszej Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej [dalej: KBiIN]. Jej wystąpienie miało na celu prześledzenie ewolucji, jaka dokonywała się w XIX w. i w początkach XX w. w poglądach na miejsce i rolę książki w życiu dzieci i młodzieży w warunkach zaborów.

Po krótkim podsumowaniu części pierwszej i po przerwie kawowej wznowiono obrady. Pierwsza referentka, dr Magdalena Kwiatkowska z KBiIN UŁ, skupiła się na publicystyce oświatowej, społecznej i politycznej lu-

dzi z kręgów warszawskiego „Głosu” oraz „Przeglądu Wszechpolskiego”. Prof. dr hab. Elżbieta Mazur z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN przedstawiła dzieje Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, ze szczególnym uwzględnieniem działających przy nim bezpłatnych czytelników dla ubogich. Mgr Agnieszka Paja z Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej [dalej: IKiCz BN] mówiła o przeobrażeniach znaczenia lektury jako praktyki komunikacyjnej w XIX w. Przedmiotem zainteresowania kolejnej prelegentki, dr Aleksandry Lubczyńskiej z Instytutu Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach [dalej: IBiD UJK], były kalendarze dla ludu, wydawane w Krakowie na początku XX w. przez Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak się okazuje, ich rola w podnoszeniu oświaty, w szerzeniu wiedzy o historii Polski oraz idei narodowowyzwoleńczych oraz patriotyzmu wśród najmniej wykształconych warstw społeczeństwa była nie do przecenienia. Referat dr Anny Karczewskiej z Biblioteki Narodowej dotyczył emancypacji chłopów w Królestwie Polskim po rewolucji 1905 r., w której znaczącą rolę odegrały czasopisma skierowane do czytelników wiejskich: „Zaranie” i „Drużyna”. Przedmiotem rozważań dra Andrzeja Skrzypczaka ze Stowarzyszenia Księgarzy Polskich było czytelnictwo lekarzy warszawskich w XIX w. Badania pozwoliły autorowi

na wysnucie wniosków na temat jakości i liczby posiadanych przezeń pozycji książkowych, zarówno fachowych, jak i pozazawodowych. Z kolei dr Anna Dymmel z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie [dalej: IINiB UMCS] badaniami objęła biblioteczki lubelskich ziemianek w pierwszej połowie XIX w., próbując odpowiedzieć na pytanie, co wpływało na specyfikę ich zbiorów. Zawartość, adresata i rolę XIX-wiecznych katalogów wystaw omówiła mgr Agnieszka Kida-Bosek z tej samej uczelni.

Dwa kolejne wystąpienia poświęcone były księgozbiорom prywatnym i rodzinnym. Mgr Maria Pawłowska z Biblioteki Wydziału Fizyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie [dalej: UJ] omówiła kolekcje profesorów: Zygmunta Wróblewskiego, Augusta Witkowskiego i Mariana Smoluchowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem posiadanych przez nich cennych książek – białych kruków, a gość zagraniczny, dr Aleksander Sielicki z Kubańskiego Uniwersytetu Państwowego w Krasnodarze, przypomniał losy fundatorów i biblioteki polskiej rodziny Bukowskich w Jekaterynodarze (Krasnodarze). Senior rodu i założyciel biblioteki był przedsiębiorcą w zakresie obróbki metali i drewna, który pod koniec XIX w. założył własny interes w tym mieście. Do dziś w zbiorach Krasnodarskiej Krajowej Biblioteki Na-

ukowej im. Puszkina przechowywane są jego zbiory i jego potomków, które można zidentyfikować po znakach proweniencyjnych.

Pierwszy dzień obrad zakończył się dyskusją, podczas której prelegenci mogli – na życzenie zainteresowanych – uzupełnić swoje wypowiedzi, podzielić się uwagami i doświadczeniami w zakresie badania dziejów książki w XIX i XX w. Dyskusja kontynuowana była także w kuluarach i na bankiecie, na który organizatorzy zaprosili gości do Pałacu Kazimierzowskiego na terenie Uniwersytetu na Krakowskim Przedmieściu.

Drugi dzień obrad odbywał się w siedzibie Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW przy Nowym Świecie. Pierwszą część była kontynuacją sekcji „1815–1918”, podczas której prelegenci omówili kilka księgozbiорów prywatnych i rolę książki w życiu ich właścicieli. I tak: dr Teresa Święćkowska, przedstawicielka gospodarzy mówiła o księgozbiорze Narcyzy Żmichowskiej, mgr Anna Krasuska z Wydziału Polonistyki UW – o księgozbiорze Cypriana Norwida, mgr Małgorzata Lisicka, również z Wydziału Polonistyki UW – Stanisława Kostki Potockiego i dr Bernadeta Iwańska-Cieślik z Katedry Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy – o księgozbiорze arcybiskupa warszawskiego Wincentego Teofila Chościaka

Popiela. Sprawom książki na łamach miesięcznika „Nauka dla Wszystkich” (1910) poświęciła komunikat mgr Alicja Boruc z Biblioteki Wydziału Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Dalsze obrady odbywały się w sekcjach: „1918–1945”, „1945–1989” i „po 1989 r.” W każdej z nich wygłoszono po kilkanaście interesujących referatów.

Sekcji „1918–1945” przewodniczył dr hab. prof. UW Jacek Soszyński. W serii przedpołudniowej wygłoszono 7 referatów. Pierwszy z nich, dra hab. Jacka Puchalskiego, prof. UW z IINiSB, miał charakter przekrojowy i ukazywał kondycję książki w okresie międzywojennym. Autor skupił się na zadaniach książki i literatury w obliczu nowego państwa. Z kolei drugi referent – prof. dr hab. Tomasz Szarota z Instytutu Historycznego PAN podjął próbę scharakteryzowania polityki kulturalnej okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie oraz próbę odpowiedzi na pytanie o przyczyny zwiększonego popytu na książki (według autora były nimi przede wszystkim chęć oderwania się od rzeczywistości oraz brak innych form rozrywki, jak kina czy teatru).

Repertuary lekturowe czytelników chłopskich i robotniczych w II Rzeczypospolitej w świetle relacji pamiętnikarskich zestawiała i porównała dr Anna

Zdanowicz z Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej [dalej: IKiCz BN]. Badania wykazały, że w obu grupach najpopularniejszym pisarzem polskim był Henryk Sienkiewicz; ponadto czytano m.in. literaturę popularną, sensacyjną, kryminały, romanse, horoskopy i książki z zakresu magii. Dr Agnieszka Fluda-Krokos z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Pedagogicznego [dalej: IINiB UP] w Krakowie omówiła formy promocji książek i czasopism na łamach „Wiadomości Bibliotecznych” – bezpłatnego organu Towarzystwa Szkoły Ludowej, ukazującego się w latach 1932–1939. Dr Monika Olczak-Kardas z IBiD UJK podjęła próbę zaprezentowania grup odbiorców wydawnictwa „Nasza Księgarnia” oraz określenia roli, jaką pełniły wydawane przezeń publikacje. Przedmiotem badań dr hab. Grażyny Wrony, prof. UP z IINiB była krakowska cenzura w latach 1918–1939 i jej stosunek do druków nieperiodycznych (książek i broszur). Autorka podjęła próbę odpowiedzi na pytania, jakie zagrożenia, w ocenie krakowskich cenzorów, zawierały „zakazane książki”, jakie zarzuty kierowano pod adresem autorów i na jakie niebezpieczeństwo narażony mógł być czytelnik w czasie ich lektury. Ostatni w tej części sesji referat przedstawiła dr hab. Jolanta Dzieniakowska, prof. UJK z IBiD. Tematem jej wykładu była rola książki

w seminariach nauczycielskich w okresie międzywojennym oraz jej wpływ na sposób realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego.

Po wygłoszeniu referatów wywiązała się dyskusja, której przedmiotem była przede wszystkim krakowska cenzura.

Specyficzne rodzaje publikacji: atlasy geograficzne i historyczne oraz katalogi licytacji bibliofilskiej były tematem dwóch następnych referatów. Rolę tych pierwszych w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków przedstawiła dr Beata Konopska z Instytutu Geodezji i Kartografii w Warszawie, natomiast najstarsze katalogi bibliofilskie wydawane w Warszawie staraniem Towarzystwa Bibliofilów Polskich zaprezentowała dr Grażyna Piechota z IBiN UMCS w Lublinie. Mgr Dorota Pietrzakiewicz, przedstawicielka gospodarzy, mówiła o zmaganiach polskiego środowiska naukowego o odzyskanie na mocy traktatu ryskiego utraconych w czasie zaborów zbiorów archiwalnych i bibliotecznych. O sprawach książki na łamach „Przyjaciela Szkoły” w latach 1922–1939 mówiła mgr Lidia Ciborowska z Uniwersytetu w Białymstoku, a dr Małgorzata Mirek – o roli Amelii Starowieyskiej, działaczki katolickiej, w rozwoju czytelnictwa kobiet w Galicji.

Dwa referaty dotyczyły książki w okresie II wojny światowej. Czytelnictwo Żydów – narodu szczególnie

podczas wojny doświadczonego – zamkniętych w gettach w Warszawie, Łodzi, Wilnie i Kownie scharakteryzowała mgr Monika Biesaga z Instytutu Judaistyki UJ. Tematem zaś wykładu prof. dra hab. Krzysztofa Woźniakowskiego z IINiB UP w Krakowie były polskie biblioteki tworzone podczas wojny na uchodźstwie na Węgrzech.

Sekcji „1945–1989” przewodniczył dr hab. Grzegorz Miernik, prof. UJK. W części przedpołudniowej zebrani wysłuchali dwunastu referatów, skoncentrowanych w większości wokół spraw związanych z czytelnictwem. Pierwsze referaty miały charakter bardziej ogólny, niejako wprowadzający w tematykę funkcjonowania książki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Prof. dr hab. Dariusz Jarosz mówił o tym, jak przez władze komunistyczne w Polsce traktowana była literatura społeczno-polityczna. Swoje badania w tym zakresie prowadził na podstawie materiałów archiwalnych Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przechowywanych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Drugi referat, dr Katarzyny Wolff, dotyczył badań czytelnictwa książek prowadzonych w Polsce w latach 1945–1989. O czytelnictwie w czasach stalinizmu mówiła dr A. Chamera-Nowak.

O roli książki jako jednym z najbardziej dostępnych źródeł informacji, wspierania kształcenia i dokształca-

nia oraz rozrywki w okresie PRL-u, w świetle raportów Ośrodka Badania Opinii Publicznej [dalej: OBOP], mówiła dr hab. Bogumiła Staniów, prof. UW r z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa [dalej: IINiB UW r]. Swój referat zobrazowała licznymi wykresami i danymi statystycznymi. Zmianom w funkcjonowaniu obiegu książki dziecięcej w okresie PRL-u swe rozważania poświęciła prof. dr hab. Joanna Papuzińska-Beksiak.

Dziejom książki polskiej na emigracji referat poświęcił prof. dr hab. Rafał Habielski z Instytutu Dziennikarstwa UW, który mówił o roli książki dla wszystkich polskich emigracji politycznych po II wojnie światowej. Stanowiła ona świadectwo dokonań i zasług, była także instrumentem wpływania na postawy w kraju. Książka najprecyzyjniej wyrażała sens i cel emigracji, była obrońcą tożsamości i jedności kultury polskiej. Z kolei dr Małgorzata Ptasińska z IINiSB UW omówiła wydawnictwa książkowe Instytutu Literackiego w Paryżu, dla którego wydawanie książek stanowiło jedyną możliwość oddziaływania na Polskę. Książki i wydawnictwa funkcjonujące poza oficjalnym obiegiem omówili mgr Jan Olaszek z Instytutu Pamięci Narodowej oraz dr Grzegorz Boguta z Polskiej Izby Książki (powstanie i działalność Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOWA, 1977–1989). Różne formy sprzedaży i rozpowszechniania

książki były przedmiotem rozważań dra Marka Tobery z IINiSB UW (księgarnie prywatne i spółdzielcze w latach 1945–1950) oraz dra Grzegorza Niecia z IINiB UP w Krakowie (rynek antykwaryczny). Dr hab. Zbigniew Romek, prof. Instytutu Historii PAN przedstawił sowieckie metody wpływu na obraz historii Polski w publikacjach książkowych w latach 1948–1970. Referent próbował odpowiedzieć na pytanie, czy materializm historyczny był tylko narzędziem dezinformacji i upolitycznienia nauki, czy nową, inspirowaną metodą naukową.

Dr hab. Grzegorz Miernik, prof. UJK z Instytutu Historii próbował odpowiedzieć na pytanie, jakie czynniki determinowały politykę wydawniczą w ostatnich latach PRL-u i jaki wpływ na nią miały ówczesne ograniczenia finansowe i trudności techniczne. Spółdzielnia Wydawnicza „Polskie Pismo i Książka” w Szczecinie, powołane do życia w 1945 r., miało służyć kulturze polskiej poprzez wydawanie polskich czasopism i książek na Ziemiach Odzyskanych. Jego działalność i repertuar były przedmiotem analizy dr Janiny Kosman z Archiwum Państwowego w Szczecinie. Mgr Barbara Góra z Biblioteki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prześledziła proces włączania i wyłączenia różnych materiałów bibliotecznych (prohibitów), w zależności od zmieniających się kryteriów oceny

książek wycofywanych z obiegu na tle historii cenzury w powojennej Polsce. Oryginalny temat podjęła mgr Beata Bednarz z Instytutu Historii Sztuki UW. Przeprowadziła analizę prac malarzskich znanych twórców polskiej sztuki socrealistycznej (1949–1955) i sztuki PRL-u w zbiorach Galerii Sztuki Socrealizmu – Muzeum Zamoyskich, pod kątem wizerunku postaci czytającej. Ostatni w tej sekcji komunikat wygłosiła dr Elżbieta Kossewska z Instytutu Dziennikarstwa UW. Na podstawie źródeł przechowywanych w archiwach izraelskich, zbiorów polskich oraz hebrajsko- i polskojęzycznej prasy w Izraelu, prześledziła związki przybyszających z Polski do Izraela kolejnych fal *aliji*, z książką polską w szerokim kontekście polskojęzycznej twórczości i stosunków polsko-izraelskich.

W tym samym czasie trwały obrady w sekcji „po 1989”. Wygłoszono tu dziesięć referatów i trzy komunikaty. Jako pierwszy głos zabrał redaktor Piotr Dobrołęcki z Polskiej Izby Książki, który scharakteryzował rynek książki polskiej w latach 1989–2014: początki i działalność nowych form – wydawnictw, historii i księgarni. Drugi referat wygłosił dr hab. Janusz Kostecki z IKiCz BN, który omówił potencjał badawczy współczesnych sondażowych badań czytelnictwa w Polsce. Referat dotyczył zmian zasięgu czytelnictwa książek w Polsce, ustalonego na podstawie ogólnopolskich badań

reprezentacyjnych z lat 1972–2012, prowadzonych w IKiCz BN. Po nim głos zabrał dr Andrzej Rostocki z Instytutu Socjologii UŁ, który przedstawił swoje badania nad teoretycznymi i metodologicznymi funkcjami bestsellerów polskiego rynku książki. Książka i czytanie były także przedmiotem rozważań dr Renaty Aleksandrowicz z IINiB UW. Przedstawiony referat był analizą zawartości witryn WWW skierowanych do seniorów pod kątem informacji o książce i tym samym próbą odpowiedzi na pytanie o formy i sposoby dotarcia z tą informacją do starszych użytkowników Internetu.

Dwa następne referaty za przedmiot badań miały czytelnictwo dzieci i młodzieży. Dr Michał Zając z IINiSB UW zadał sobie – i słuchaczom – pytanie: jaki jest status współczesnych dzieci w galaktyce Gutenberga, w cywilizacji druku? Czy czują się tutaj równie obco jak dorośli w świecie Internetu? Czy współczesne dzieci, młodzi ludzie są „imigrantami druku”? Równie ciekawe pytania zadała dr Anita Has-Tokarz z IINiB UMCS w Lublinie. Obserwując stosunkowo nowe zjawisko, jakim jest pisanie i wydawanie książek przez celebrytów: m.in. piosenkarzy, dziennikarzy, aktorów i polityków, referentka zastanawiała się, czy sięganie po pióro przez te osoby można traktować jako promowanie książki i czytelnictwa, czy raczej jako formę ich medialnej kreacji.

Celem referatu dr hab. Bożeny Rejak, prof. UMCS z IINIB było pokazanie, w jaki sposób w wypowiedziach dziennikarskich zachęca się do aktywności czytelniczej, generuje przestrzeń czytelniczą, orzeka – kto czyta (powinien czytać), gdzie czyta (powinien czytać), co czyta (powinien czytać), kiedy czyta (powinien czytać) i z jakiej okazji czyta (powinien czytać). Wybrane edycje książek Jana Pawła II w latach 2005–2014 omówiła dr Evelina Kristanova z KBiN UŁ, próbując odpowiedzieć na pytanie o ich rolę w życiu Polaków: od śmierci Papieża do czasu kanonizacji. Z kolei dr hab. Igor Borkowski, prof. UW r z Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej omówił zjawisko głośnej lektury wybranej publikacji książkowej, towarzyszącej wspólnotowym spotkaniom społeczności zakonnic klasztorów klauzurowych w Polsce. Mgr Paweł Podlesiński, przedstawiciel gospodarzy, przedstawił współczesny rynek antykwaryczny i jego przemiany po 1989 r. oraz wpływ, jaki wywarł na zachowania czytelnicze oraz działalność bibliotek.

Trzy ostatnie w tej sekcji komunikaty poruszały problemy czytelnicze. Dr Marta Nadolna-Tłuczykont z Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach mówiła o fascynacji kryminałami Marka Krajewskiego, dr Beata Przewoźnik z tego samego

Instytutu – o lekturze książek w trudnych warunkach atmosferycznych, czyli wśród himalaistów, a mgr Ewelina Rąbkowska z Instytutu Literatury Polskiej UW – o roli dziecięcych lektur utrwalonych w polskiej współczesnej prozie wspomnieniowej.

Konkluzją dwudniowych obrad na Uniwersytecie Warszawskim było stwierdzenie, że z jednej strony badania księgoznawcze dają odpowiedź na pytania, na które żaden inny badacz nie odpowie, a z drugiej świadomość, że książka jednoczy też badaczy innych dyscyplin. Szeroki odzew na zaproszenie na konferencję był tego dowodem. Ponadto książka – choć jej forma, sposób prezentowania i zasięg oddziaływania zmieniają się nieustannie – zawsze będzie miarą przemian cywilizacyjnych państwa i jego narodu.

Na koniec gospodarze podziękowali tak licznie przybyłym gościom za interesujące wypowiedzi, za ciekawą i merytoryczną dyskusję oraz za entuzjazm, z jakim traktują swoje badania. Konferencje, takie jak ta, są doskonałą okazją do wymiany doświadczeń, zaprezentowania swojego dorobku badawczego oraz do zawiązywania się naukowych przyjaźni.

Aleksandra Lubczyńska

Instytut Bibliotekoznawstwa
i Dziennikarstwa Uniwersytetu Jana
Kochanowskiego w Kielcach